

*Vermoedelijk het eerste Internationaal Textielcongres te Manchester in 1894
(vooraan v.l.n.r. J. Duchène 2e, T. Shaw 3e, K. Hannick 4e)*

Het 'syndicaal toerisme' doorgelicht

*Katleen Sottiaux, licentiate in de Geschiedenis,
kandidate in de Toegepaste Economische Wetenschappen, VUB*

In oktober 1999 organiseerde het ABVV Textiel-Kleding-Diamant een congres onder de naam 'Internationale solidariteit: meer dan nodig'. Opvallend was daar de toespraak van de voorzitter van de Belgische Textielarbeiderscentrale waarin werd gesteld dat de internationale vakbondswerking nauwelijks meer omvatte dan toeristische uitstapjes. Met deze uitspraak wilde de voorzitter benadrukken dat meer concrete acties noodzakelijk waren en dat er een einde moest komen aan 'le tourisme syndical'. Deze term verwijst naar de zogenaamde papieren organisaties, alias beroepsinternationales, die personeelsleden wel in staat stellen veel te reizen maar verder weinig praktisch nut opleveren.

Aangezien de globalisering zich tegen ongekeerde snelheden doorzet, dringt de vraag naar een efficiënte internationale vakbondssamenwerking zich in de 21e eeuw meer dan ooit op. Nochtans ontstond die internationale samenwerking reeds eind 19e eeuw...

Internationale syndicale samenwerking aan het eind van de 19e eeuw

De politieke, economische en sociale context van de tweede helft van de 19e eeuw verklaart waarom de arbeiders zich op dat ogenblik internationaal organiseerden. Vanaf die periode vertoonde Europa een algemene industrialisatietendens en werden de fundamenten gelegd voor de moderne vakbeweging, gebaseerd op de grote industriële sectoren. De concentratie van de productiemiddelen en de mechanisering en rationalisatie van het arbeidsproces deden een industrieel proletariaat ontstaan. Zodoende

kwam het syndicalisme in een nieuwe ontwikkelingsfase terecht. Voordien was het namelijk zo dat het syndicalisme een gesloten-elitair karakter vertoonde en zich beperkte tot de vereniging van geschoolde arbeiders. Het moderne, industriële syndicalisme stond open voor alle beroepen binnen een bepaalde industriële sector en was gericht naar alle arbeiderscategorieën⁽¹⁾.

In landen waar de industriële productie aanzienlijke vooruitgang boekte en gunstige condities creëerde voor de ontwikkeling van de moderne syndicale organisaties, werd het snel duidelijk dat het onontbeerlijk was ook op internationaal vlak samen te werken, gezien het internationale karakter van de productie- en arbeidsmarkt. Door internationale actie kon een vakbond beter reageren op de gemoderniseerde productietechnieken en arbeidsmethoden die patroons over heel Europa invoerden. De vakbonden voelden de noodzaak stakingen te ondersteunen, stakingbrekers uit andere landen de toegang te weigeren, van elkanders ervaringen te leren, en gezamenlijk de problemen aan te pakken waarmee het kapitalistische systeem hen confronteerde. In de strijd voor meer sociale bescherming, loonsverhoging en arbeidsduurvermindering ondervonden de vakbonden dat grensoverschrijdende gemeenschappelijke arbeidersbelangen bestonden. In vele landen deden werkgevers de terecht eisen van de arbeiders van de hand met het argument dat het gevaar voor buitenlandse concurrentie te groot was. Tijdens de onderhandelingen tussen de patroons en de arbeiders waren de patroons de enigen die over informatie beschikten in verband met de arbeidsvoorwaarden en de industriële situatie in de concurrerende landen. In vele gevallen gebruikten zij deze inlichtingen in hun voordeel. Het was bijgevolg belangrijk dat de arbeiders ingelicht werden over de arbeidsomstandigheden, zowel op nationaal als internationaal niveau⁽²⁾.

Ideologische en politieke factoren speelden eveneens een rol bij de totstandkoming van het internationaal syndicalisme. De oprichting van de Eerste Internationale in 1864 gaf het praktisch belang aan van internationale banden tussen arbeiders, zowel voor informatie-uitwisseling als voor wederzijdse hulp. Ook de Tweede Internationale (1889) was een aanmoediging voor het ontstaan van een soort vakbondsinternationalisme. Aan het einde van de internationale congressen traden de individuele vakbonden in direct contact met hun buitenlandse bondgenoten. Op die manier ontdekten de industriële vakbonden dat zij gemeenschappelijke belangen deelden met vakbonden uit andere landen. Zo knoopten Engelse vakbonden contacten aan met hun zusterorganisaties op het continent, en omgekeerd. Het initiatief ging meermaals uit van Engelse vakbonden aangezien zij op dat ogenblik in Europa het sterkst stonden⁽³⁾.

Verslagen van deze initiële contacten maken duidelijk hoe langzaam het proces om tot samenwerking te komen verliep. Zij geven aan hoe weinig men van elkaars activiteiten afwist, hoe slecht de communicatiemiddelen waren en hoe sterk het nationaal

wantrouwen leefde. De socialistische congressen van Zürich en Londen, eind de jaren 1890, betekenden een stimulans voor het internationaliseringsproces. Ze vormden een geschikte ontmoetingsplaats en droegen bij tot de bewustwording van de belangenovereenkomst tussen de arbeiders uit de verschillende landen.

De congresontmoetingen en de stijgende belangstelling voor solidariteit leidden tot de oprichting van internationale vakbondssecretariaten in gelijkaardige industrietakken; de zogenaamde beroepsinternationales. Dit nieuwe organisatietype bood vakbonden binnen eenzelfde sector waardevolle connecties⁽⁴⁾.

Op sectoraal niveau: de beroepsinternationales

Een beroepsinternationale verenigde arbeiders uit eenzelfde industrie of sector en belichaamde het arbeidersinternationalisme in de praktijk. Dit internationalisme manifesteerde zich veeleer op sectoraal niveau dan op het niveau van de nationale centrales. Vakbonden werkzaam in gelijkaardige sectoren traden relatief makkelijk in rechtstreeks contact met buitenlandse bondgenoten.

De eerste pogingen tot de vorming van internationale samenwerkingsverbanden tussen de arbeiders van eenzelfde industrie manifesteerden zich tijdens de jaren 1870-1880 in enkele sectoren. De eerste echte samenwerking op basis van een industrietak neemt men waar in het volgende decennium. Wanneer in 1891 vertegenwoordigers van de socialistische partijen en van professionele organisaties samenkwamen voor het internationaal arbeiderscongres te Brussel, profiteerden de vertegenwoordigers van de hout-, metaal- en textielsector van de gelegenheid om voor de eerste maal akkoorden af te sluiten. Hoewel deze akkoorden slechts van bescheiden aard waren, overschreden zij toch de limieten van de nationale actie. Tegen het einde van de 19e eeuw zien we de eigenlijke vorming van beroepsinternationales: de sigarenmakers (1889), hoeden- en schoenmakers (1889), mijnwerkers (1890), typografen (1892), leerlooiers (1893), metaalbewerkers (1893), textielbewerkers (1894),...

Naarmate het eerste enthousiasme rond internationale samenwerking verdween, bloedden ook de activiteiten van deze beroepsinternationales dood. De meeste vakbondsorganisaties hechtten meer belang aan de uitbouw van hun nationale structuur dan aan internationale samenwerking. De beroepsinternationales braken pas echt door na de eeuwwisseling. Aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog bezaten nagenoeg alle industriële sectoren een eigen beroepsinternationale: in 1913 tellen we 32 beroepsinternationales met samen ongeveer 4,5 miljoen leden, voornamelijk geconcentreerd in Europa⁽⁵⁾.

De Textielinternationale in het kort

Een van de vroegste beroepsinternationales was de Internationale Textielfederatie of de 'Socialistische' Textielinternationale. Haar stichtingscongres vond plaats in 1894 te Manchester (Groot-Brittannië); dit werd trouwens de hoofdzetel van de textielinternationale. Het initiatief voor het stichtingscongres kwam van textielarbeidersorganisaties uit Groot-Brittannië, Frankrijk en België. De daaropvolgende jaren werden internationale textielarbeiderscongressen georganiseerd in Gent, Roubaix, Berlijn, Zürich en Milaan. In het jaar 1905 verenigde de Internationale Textielfederatie arbeidersorganisaties uit Oostenrijk, Duitsland, België, Denemarken, Frankrijk, Groot-Brittannië, Nederland en Zwitserland. Tegen het jaar 1914 telde zij een effectief ledenaantal van 510.363, verspreid over 13 landen⁽⁶⁾.

De voornaamste doelstelling van deze beroepsinternationale was de grensoverschrijdende verdediging van de materiële, economische en maatschappelijke belangen van de aangesloten textielarbeiders. Aansluitend trachtte ze de internationale gelijkvormigheid in arbeidsduur, loonschalen en arbeidsvoorwaarden te bekomen. Dit moest oneerlijke concurrentie op economisch vlak uitschakelen. Via internationale samenwerking wilde de textielfederatie de vreedzame samenleving tussen de textielarbeiders van alle landen bevorderen en een einde stellen aan de kapitalistische uitbuiting. Deze samenwerking was mogelijk door de organisatie van een tweejaarlijks internationaal congres en zij werd verder ondersteund door de inrichting van een internationaal secretariaat en een internationale stakingskas. Vooral op het vlak van informatie-uitwisseling slaagde de textielinternationale erin deze samenwerking te bevorderen. Het bestaan van de textielinternationale liet aan de aangesloten vakbonden toe informatie te verzamelen over de syndicale strijd in de verschillende landen. Zodoende was deze internationale het uitgesproken forum om nieuwe ideeën te verzamelen ter verdediging van betere arbeidsvoorwaarden⁽⁷⁾.

Een Textielinternationale met groeipijn

De internationale samenwerking liep echter niet van een leien dakje. Vóór de Tweede Wereldoorlog was het opzetten van een beroepsinternationale zeker niet eenvoudig. Gedurende die periode werd de werking van de textielinternationale beïnvloed door organisatorische, ideologische, taalkundige en financiële problemen. Praktisch was het bijvoorbeeld niet haalbaar op regelmatige tijdstippen internationale bijeenkomsten te organiseren. Derhalve werd een efficiënte werking van de beroepsinternationale belemmerd. Om contacten te onderhouden en acties voor te bereiden was de textielinternationale volledig aangewezen op briefwisseling. Deze initiële obstakels hingen samen met de ontwikkeling van het syndicalisme op nationaal niveau. Naarmate de nationale vakbewegingen meer regelmaat in hun werking kregen, verdwenen

ook bepaalde hindernissen op internationaal niveau.

De lange afstanden tussen de aangesloten organisaties stonden het voeren van doeltreffende acties in de weg. Internationale manifestaties konden bijvoorbeeld alleen aan het einde van een internationaal congres georganiseerd worden. Op andere tijdstippen was het praktisch onmogelijk om de textielarbeiders uit de verschillende landen samen te brengen.

De Eerste Wereldoorlog onderbrak daarenboven het consolideringsproces van de textielinternationale. Onmiddellijk na de oorlog ging veel energie naar het wegwerken van misverstanden en het hervatten van de gewone werking. Al snel werden de werkzaamheden van de textielinternationale echter opnieuw overschaduwd door de opkomst van totalitaire regimes en de dreiging van de Tweede Wereldoorlog⁽⁸⁾.

De organisatorische problemen gingen gedeeltelijk samen met financiële moeilijkheden. Niet alle aangesloten vakbonden hadden voldoende financiële middelen om het lidmaatschap van de textielinternationale te betalen. Voor een vakbond betekende aansluiten bij de textielinternationale immers een financiële aderlating. De reiskosten drukten bijvoorbeeld zwaar op de financieel vaak zwakke vakbonden. Illustratief in dit verband was de reactie van de Kortrijkse arbeidersorganisatie op de uitnodiging voor het internationaal textielarbeiderscongres in 1895 te Gent. Via een brief deelde deze organisatie mee dat zij wegens geldelijke moeilijkheden niet op het congres aanwezig kon zijn, terwijl Kortrijk slechts 50 kilometer van Gent verwijderd is!

De textielinternationale kampte dan ook voortdurend met financiële problemen. Voornamelijk in de jaren 1930 verergerde deze situatie door het wegvallen van de Duitse en Oostenrijkse lidgelden. In 1939 was men uiteindelijk genoodzaakt de internationale werking te staken, onder andere wegens een tekort aan financiële draagkracht⁽⁹⁾.

Voorts hebben taalproblemen de werking van de textielinternationale ongetwijfeld gehinderd. De vertalers slaagden er nauwelijks in deze problematiek op te vangen aangezien zij geen voeling hadden met de technische termen uit de textielindustrie. J. Roggeman, een vakbondsafgevaardigde uit Verviers, zei in dit verband: *"Het grootste probleem tot nu toe is het taalprobleem... de slechte uitslagen van de eerste drie congressen komen door de traagheid en misverstanden van vertalingen"*⁽¹⁰⁾. Het was overigens niet verwonderlijk dat een vertaler de taalproblematiek niet oplostte: *"De vertaler wordt eenstemmig bedankt voor het lastige werk, dat hij heeft verricht. Gans alleen heeft hij het vertaalwerk van 5 verschillende talen geleverd gedurende een ganse week"*⁽¹¹⁾. Afgezien van enkele komische uitspraken als *"Is vous content?"* en *"Ici al socialists!"*, genereerde de taalkwestie hoofdzakelijk misverstanden. Dit werd nog in de hand gewerkt door het gebruik van verschillende metrieke stelsels, garennummers en munteenheden. Bijgevolg werd een van de belangrijkste opdrachten van de textielinternationale, het uitwisselen van informatie, sterk bemoeilijkt⁽¹²⁾.

De zin en onzin van het internationaal syndicalisme

Bovengenoemde problemen verhinderden vaak het voeren van concrete acties op internationaal niveau. Analoog aan de opmerkingen geformuleerd op het ABVV-congres in 1999 door de voorzitter van de Belgische Textielarbeiderscentrale, werden ook aan het begin van de 20e eeuw bedenkingen geformuleerd bij het nut van het internationaal syndicalisme. Een artikel geschreven door vakbondsafgevaardigde J. Roggeman in 1905 in de Vervierse krant *Le Travail* levert hiervoor het bewijs. In zijn artikel stelde hij uitdrukkelijk dat een aantal bestuurs- en gewone leden van de textielarbeidersvakbond, de "nuttigheid van de internationale congressen" in vraag stelden⁽¹³⁾. Het nut van de congressen werd vooral in vraag gesteld omdat de kosten te hoog lagen en er te weinig concrete resultaten werden geboekt. Volgens sommigen konden de internationale congressen beter vervangen worden door het per post uitwisselen van geschreven rapporten. J. Roggeman vond het rondsturen van rapporten echter niet voldoende, en haalde hiervoor volgende redenering aan: *"Il est étonnant que l'échange de rapports écrits n'ait pas suffi aux professeurs d'universités... qui tiennent leurs congrès - peut-être bien que c'est pour avoir une occasion de s'amuser aussi... la même nécessité ne les pousse pas pourtant, eux, à rompre les frontières, à se connaître de près, à voir qu'ils sont des gens faits l'un comme l'autre, avec les mêmes besoins, les mêmes aspirations, la même inextinguible volonté de se débarrasser de l'exploitation capitaliste contre laquelle les travailleurs sont condamnés à lutter sans merci"*⁽¹⁴⁾.

Roggeman verdedigde het standpunt dat grensoverschrijdende samenwerking onontbeerlijk was en dat het internationaal syndicalisme nodig was om ervaringen uit te wisselen en gemeenschappelijke acties te coördineren. Door te verwijzen naar de universitaire congressen trachtte hij in zijn artikel de kritiek op de internationale arbeidersbijeenkomsten te ontkrachten. De uitspraken van de voorzitter van de Belgische Textielarbeiderscentrale een eeuw later, laten echter vermoeden dat deze kritiek nog steeds aan de orde is⁽¹⁵⁾.

We kunnen ons dus vragen stellen bij het nut van het internationaal syndicalisme. Wanneer we een aantal aspecten van de internationale samenwerking en meer bepaald van de werking van de textielinternationale nader bekijken, merken we nochtans dat dit internationalisme van doorslaggevend belang kan zijn.

Het internationaal syndicalisme maakt informatiedoorstroming mogelijk

De bestaansreden van de textielinternationale kunnen we in de eerste plaats aantonen door te kijken naar haar informatie-uitwisselingsfunctie. De behoefte aan deze functie hangt samen met de economische ontwikkelingen op het einde van de 19e eeuw. Deze ontwikkelingen vormden in vele Europese landen de aanzet tot verkennende gesprekken tussen de patroons- en arbeidersorganisaties. Door de invoering van moderne productiemethodes werden de patroons namelijk gedwongen te onderhandelen met

de arbeidersorganisaties teneinde stakingen te vermijden. Dit beginnend syndicaal overleg vereiste een aangepaste houding van de arbeidersverenigingen ten opzichte van de patroons. De arbeidersorganisaties moesten krachtige argumenten aanhalen om de gesprekken in hun voordeel af te ronden. Dit was geen eenvoudige opdracht, aangezien de patroons over verscheidene kanalen beschikten om informatie te verzamelen over de toestand in de textielindustrie. Aanvankelijk overlaadden de patroons de arbeidersorganisaties met argumenten vergaard in binnen- en buitenland. De patroons beweerden onder meer dat bepaalde arbeiderseisen niet ontvankelijk waren, aangezien die eisen hun concurrentiepositie ten opzichte van een ander land in gevaar zouden brengen. De patroons onderhielden op dat ogenblik al internationale contacten, zodat zij min of meer op de hoogte waren van de buitenlandse arbeidsvoorwaarden. De vakbonden konden bijgevolg weinig inbrengen tegen de argumenten van de patroons. Al gauw werden zij zich bewust van de noodzaak over technische informatie te beschikken en gingen zij zelf op zoek naar informatiekanalen. Die nood aan informatie verklaarde deels het ontstaan van internationale syndicale contacten tussen textielarbeidersorganisaties uit de verschillende landen. In de meeste gevallen probeerden de textielarbeidersorganisaties het argument van buitenlandse concurrentie te verifiëren. Aangezien de patronale organisaties dit argument vaak inriepen, werd de vakbondsleiding er zich terdege van bewust dat zij op de hoogte moest zijn van de werkelijke arbeidsvoorwaarden in de andere landen⁽¹⁶⁾.

Het was om die reden dat de socialistische textielarbeidersorganisatie van Gent in 1888 een onderzoeksreis naar Manchester ondernam. Een Gentse patroon dreigde er namelijk in 1882 mee de wevers op vier getouwen in plaats van op twee getouwen te laten werken. Deze rationalisatie van de productiemethode was volgens hem nodig om met Engeland, waar reeds op vier getouwen werd gewerkt, te kunnen concurreren. De textielarbeidersorganisatie van Gent stond aanvankelijk afwijzend ten opzichte van die intensifiëring van het productieproces. Zij vreesde dat met minder arbeiders harder gewerkt zou moeten worden. Steeds meer patroons wilden echter het viergetouwenstelsel invoeren. Zodoende werd de vakbond gedwongen harde argumenten aan te halen om de vier getouwen te kunnen afwijzen. Aangezien de patroons hoofdzakelijk een beroep deden op de Engelse concurrentie, nam de Gentse socialistische textielarbeidersorganisatie in 1888 het initiatief om naar Manchester te gaan en ter plaatse de condities van de vier getouwen te onderzoeken. De uitkomst van de reis moest enerzijds de Gentse textielarbeiders op de hoogte brengen van de nieuwe productiemethode, en anderzijds de textielarbeidersorganisatie in staat stellen de argumenten van de patroons in dit verband te weerleggen: *"Om in de strijd tegen de viergetouwen goed beslagen uit het ijs te komen en te bewijzen dat de socialisten niet gewoon zijn argumenten uit de lucht te grijpen, hebben de 'Broederlijke Weversmaatschappij', de 'Verenigde Katoenbewerkers', en het 'Midden-Comiteit der Socialistische Werklieden-verenigingen' elk een afgevaardigde naar Engeland gezonden om de toestand der Engelse wevers, spinners en der Engelse werklieden in het algemeen ter plaatse te gaan onderzoeken"*⁽¹⁷⁾.

DE
VIER GETOUWEN

DOOR EEN WEVER

PRIJS : 2 GENTIEMEN

GENT
DRUKKERIJ EMILIE CLAEYS, METSERSTRAAT, 20

1893

Brochure uitgegeven door de Gentse Broederlijke Wevers. Daarin wordt de invoering van de vier getouwen aanvaard maar wel onder strikte voorwaarden

Om de reis naar Manchester voor te bereiden steunden de drie Gentse delegatieleden op hun contacten met een naar Engeland uitgeweken vakbondsmilitant, J. Byl. Zij werden in Manchester vriendelijk onthaald door de Engelse 'trade-unions' en verzamelden inlichtingen over de lonen, de werkuren, de kinderarbeid, de levenswijze en de textielsector in Engeland. Het resultaat van de reis bepaalde de houding van de socialistische textielarbeidersorganisatie ten opzichte van het viergetouwenstelsel: dit stelsel kon worden aanvaard indien de arbeiders tegen dezelfde voorwaarden als de Engelse textielarbeiders mochten werken. Dit impliceerde onder andere dat de Gentse textielarbeiders hogere lonen en arbeidsduurvermindering moesten krijgen en dat de patroons te allen tijde bereid moesten zijn te onderhandelen met de arbeidersorganisaties. De vier getouwen werden uiteindelijk ingevoerd, maar uit de praktijk bleek dat met de eisen van de arbeiders slechts weinig rekening werd gehouden⁽¹⁸⁾.

Nochtans leidde het bestaan van de textielinternationale naar een institutionalisering van internationale contacten. Zij droeg bij tot de oprichting en ondersteuning van een internationaal syndicaal informatienetwerk. De internationale textielarbeiderscongressen vervulden in dit verband overigens een doorslaggevende rol. Deze congressen stelden de organisaties in staat op een rechtstreekse wijze inlichtingen uit te wisselen, inlichtingen die in de meeste gevallen arbeidsvoorwaarden behelsden. Dit is niet merkwaardig gezien een van de doelstellingen van de textielinternationale juist het gelijkmaken van de arbeidsvoorwaarden in de verschillende landen was. Verder werden ervaringen uitgewisseld inzake de werking van de vakbond en het overleg met het patronaat op nationaal niveau.

Uit verschillende getuigenissen leiden we af dat de grensoverschrijdende samenwerking wel degelijk haar nut heeft bewezen. Een Engelse afgevaardigde, W. Marsland, formuleerde dit als volgt: "*Il [W. Marsland] rappelle ensuite la genèse du mouvement syndical textile. Il y a vingt ans, personne n'osait rêver que ce mouvement prendrait de telles proportions. Le but poursuivi par les anglais alors était de connaître les conditions de travail des ouvriers du continent; il s'agissait de savoir ce que valait l'argument des patrons lorsque invariablement ils opposaient aux revendications de leur personnel, l'argument de la concurrence internationale. Selon eux, les salaires des ouvriers du continent étaient de beaucoup inférieurs et les conditions de travail plus dures. Or, nous avons pu constater par après, que si certaines situations nous étaient favorables, les ouvriers du continent étaient par contre avantagés sur d'autres points, nous avons encore fait cette constatation que les patrons des autres pays se servaient absolument des même prétextes pour repousser les réclamations ouvrières que ceux mis en avant par les patrons anglais;*

Par l'entente internationale, nous avons fait justice de cet argument tendancieux, et nous en avons diminué les effets dans une large mesure. Il est rare que nous entendions parler encore en Angleterre de la concurrence internationale et quand ils l'osent encore, les patrons se rendent le plus souvent ridicules."⁽¹⁹⁾

Het spreekt voor zich dat niet alle uitgewisselde informatie strategische waarde had. Aanvankelijk was de waarde van de uitgewisselde informatie trouwens beperkt. Communicatieve en financiële factoren waren hiervan de oorzaak. We kunnen ervan uitgaan

dat slechts een miniem deel van de bekomen inlichtingen ook werkelijk aangewend kon worden tijdens de onderhandelingen met de patroons. Met de tijd kwam hierin verbetering. De informatie was meer accuraat en raakte beter op de behoeften van de organisaties afgestemd. We kunnen aannemen dat aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog de informatiefunctie uitgeoefend door de textielinternationale aanzienlijke effecten sorteerde en dat de textielinternationale in dit verband haar nut bewees.

De strijd voor de achterban

Het bestaan van de textielinternationale beïnvloedde de concurrentiestrijd tussen de nationale vakbonden. Via internationale samenwerking trachtten de nationale vakbonden aan legitimiteit te winnen en hun invloed uit te breiden. In die zin was de rol van het internationaal syndicalisme niet onbelangrijk. Om dit beter te begrijpen analyseren we de concurrentiestrijd die bestond tussen de christelijke antisocialistische, en de socialistische textielarbeidersorganisaties van Gent en de manier waarop beide organisaties via de textielinternationale hun achterban trachtten uit te breiden.

We vermeldden reeds dat de socialistische textielarbeidersorganisatie van Gent in 1888 een reis naar Manchester ondernam om de condities van de vier getouwen te bestuderen. De concurrerende antisocialistische textielarbeidersorganisatie van Gent ging eveneens op zoek naar buitenlandse informatie over de vier getouwen. In 1893 zakte een delegatie antisocialisten naar Manchester af. Terug in Gent werd de delegatie door de socialistische textielorganisatie verweten de reis naar Manchester te hebben ondernomen met het geld van de patroons. L. De Martelaere, een antisocialistisch delegatielid, reageerde daarop als volgt: *“Toen de socialisten in mijne spoelbak een briefken waren koomen plaatsen waarop stond; dat wij naar Engeland getrokken waren met het geld der fabrikanten, om de werklieden van honger te doen sterven, heb ik openlijk gezegd dat zij zo stout niet mochten zijn, omdat hun chef Anseele met de heer bestuurder had willen onderhandelen dat hij zelfs een brief geschreven had aan voornoemden bestuurder”*⁽²⁰⁾.

Deze uitspraak veroorzaakte een heftige ruzie tussen beide organisaties in verband met de invoering van de vier getouwen. De socialisten beweerden tegen de invoering te zijn, terwijl de antisocialisten staande hielden dat beide organisaties voor de invoering waren. Beide vakbonden verdedigden hun standpunt door te verwijzen naar de arbeidsvoorwaarden in Engeland. Het voorbeeld van Engeland moest ieders eisen legitimeren. Het conflict escaleerde in straatgeweld waarbij de politie betrokken raakte. Deze syndicale agitatie resulteerde uiteindelijk in de invoering van de vier getouwen, gekoppeld aan enkele belofes van de patroons inzake lonen en arbeidsvoorwaarden⁽²¹⁾. Bovenstaand voorbeeld toont aan dat de arbeidersorganisaties elkaar bekampten met inlichtingen uit het buitenland. Het laat opnieuw voelen hoe belangrijk het voor een arbeidersorganisatie was om over internationale informatie te beschikken. Daarenbo-

ven geeft het aan dat de deelname aan het internationaal syndicalisme een rol speelde in de concurrentiestrijd tussen de nationale vakbonden.

De socialistische textielarbeidersorganisatie van Gent had dit al gauw begrepen en onderhield goede contacten met de Engelse trade-unions. In 1894 werd zij dan ook uitgenodigd op het eerste internationaal textielarbeiderscongres georganiseerd door de trade-unions. De antisocialistische arbeidersorganisatie was eveneens op de hoogte van het congres, en vroeg het te mogen bijwonen. De Engelse organisatoren, in principe wars van godsdienstige conflicten binnen de vakbeweging, stemden hiermee in. Na het gelobby van de socialisten werd aan de antisocialisten echter de toegang tot het congres ontzegd. De socialisten stelden duidelijk alles in het werk om in Gent het monopolie over de internationale samenwerking te behouden.

De socialistische textielvakbond organiseerde een jaar later een internationaal congres in Gent. Als organisator voelde zij zich genoodzaakt de antisocialisten pro forma uit te nodigen. Het antwoord van de antisocialisten sprak boekdelen: *“Wij zouden volgaarne het congres bijgewoond hebben ware het op een onpartijdige wijze ingericht geweest. Wij zijn inderdaad overtuigd dat internationale betrekkingen tussen werklieden van 't zelfde vak veel kunnen bijbrengen om hun wederzijdse belangen te bevorderen op voorwaarde dat iedereen vrij naar het congres mag gaan en geen gevaar loopt zich gekwetst te gevoelen in zijn gewetensvrijheid. Zulks is hier het geval niet. Uw congres wordt belegd in 't lokaal 'Vooruit' onder het wapperend rood vaandel. Het woord socialisme komt, weliswaar, in uwe oproep niet voor; maar dit is uit zuivere huichelaarij, want lokaal en Gents inrichtingscommissie zijn door een door socialistisch”⁽²²⁾.*

Bovendien werd de socialisten verweten geen open kaart te spelen met de Engelsen: de socialisten deden alsof zij openstonden voor alle godsdiensten, terwijl dit in werkelijkheid niet het geval was. De antisocialisten reageerden met een poging de Engelse delegatie toch op de hoogte te brengen van hun bestaan: zij vroegen aan de Gentse socialisten om een brief met hun eisen op het internationaal congres van Gent voor te lezen. Hoewel de antisocialisten weinig vertrouwen in het congres stelden, berichtten zij de vorderingen nauwgezet te zullen volgen en vroegen zij *“6 exemplaren van het verslag te geven”⁽²³⁾.*

De afwijzende houding van de antisocialisten met betrekking tot de uitnodiging voor het congres in Gent beschouwden de socialisten als een overwinning. Zij wilden de antisocialisten duidelijk de kans op internationale samenwerking ontnemen; het congres eindigde op een vrijdag en de daaropvolgende dag overhandigden de socialisten de brief met eisen aan de Engelse en Duitse delegaties. De socialisten rechtvaardigden hun houding vanuit het idee dat de Engelse delegatie beslist niet wilde samenwerken met de antisocialisten. Daarom was er volgens hen geen haast bij het overhandigen van de brief.

Op deze manier slaagden de socialisten er uiteindelijk in het monopolie van België te krijgen voor wat de Internationale Textielfederatie betreft. Dit gebeurde blijkbaar niet altijd op een correcte wijze. De antisocialisten kloegen bijvoorbeeld over het feit dat

Het bestuur van de Antisocialistische (Vrije) Katoenbewerdersbond van Gent bij zijn vijfentwintigjarig bestaan (KADOC Leuven)

de socialisten op de internationale congressen "*leugens vertelden*" over hen en hen "*bij de Engelsen belachelijk hebben gemaakt*". Zij hielden vol dat de eisen van de Engelse trade-unions eigenlijk het dichtst bij de antisocialistische aansloten, maar dat de socialisten alles in het werk stelden om de Engelsen tegen hen op te zetten⁽²⁴⁾.

Om niet geheel achterop te raken in deze concurrentiestrijd, gingen de antisocialisten op zoek naar andere bondgenoten. De christelijke textielarbeidersorganisaties van Duitsland en Nederland bleken al gauw de geschikte partners. Het idee groeide om een eigen internationale organisatie op te richten. In 1900 had in het Duitse Aken de eerste internationale christelijke textielarbeidersconferentie plaats. Een jaar later vond eveneens in Duitsland, te Düsseldorf, het eigenlijke stichtingscongres van de internationale organisatie van de christelijke textielarbeidersverenigingen plaats. Via deze internationale hoopten de christelijke organisaties de socialistische invloed te counteren: "*Naast en tegenover de 'rode' internationale moeten wij de christelijke internationale stellen*"⁽²⁵⁾.

De socialistische textielinternationale zou in 1902 te Zürich een internationaal congres organiseren. In Düsseldorf besloot de christelijke internationale al dat zij een delegatie naar Zürich zou sturen om de leugens over de christelijke organisaties te ontkrachten en om de contacten aan te halen met de Engelse vakbonden.

Het verloop van het socialistisch congres te Zürich in 1902 toonde de bestaande concurrentie tussen de socialisten en de christen-democraten om de Engelse vakbonden in hun kamp te krijgen. Gedurende de plenaire zitting stelden de Franse en Belgische delegaties de aanwezigheid van de christelijke afgevaardigden in vraag. Beide delegaties suggereerden dat de christen-democraten niet op afdoende wijze de eisen van de arbeiders verdedigden. Een christelijk vertegenwoordiger trachtte de beschuldiging zonder succes te ontkrachten, waarna de kwestie voor een commissie kwam. De commissie besloot dat alleen met organisaties die de klassenstrijd erkenden kon worden samengewerkt. Het gegeven dat voordien de Engelse vakbonden een resolutie in verband met de erkenning van de klassenstrijd tegenhielden, deed blijkbaar niet terzake! Enkel de Italiaanse, Franse en Belgische delegaties steunden het besluit van de commissie. Niettegenstaande één onthouding en twee stemmen tegen werd het besluit goedgekeurd, waarna de christelijke delegatie de congreszaal verliet. Het aannemen van dit besluit betekende een overwinning aan socialistische zijde. De Gentse socialistische textielarbeidersorganisatie zou vele malen refereren aan dit voorval om de christelijke textielarbeidersorganisatie te tonen dat de Engelsen niet met hen wilden samenwerken⁽²⁶⁾. Op die manier trok de socialistische organisatie indirect de legitimiteit van de christelijke vakbond in twijfel. Dit had uiteraard consequenties op nationaal niveau waar de socialistische organisatie haar invloed kon uitbreiden via haar monopoliepositie op internationaal niveau.

Een tegenwicht voor het patronaal blok

We verwezen reeds naar het nut van de textielinternationale wanneer het erom draaide de patronale argumenten met kracht te weerleggen. Het belang van de grensoverschrijdende samenwerking blijkt ook uit het tegenwicht dat de textielinternationale vormde voor de internationale patroonsorganisaties. Deze patronale organisaties ontstonden evenals de internationale arbeidersorganisaties aan het einde van de 19e eeuw. Op de patronale congressen werd gesproken over de maximalisatie van de opbrengst, de aankoop van productiemiddelen, de onderlinge bijstand tijdens stakingen en lockouts, de verzekering tegen brand en over de middelen om gewenste hervormingen door te voeren. Volgens de textielinternationale bespraken de patroons op internationaal niveau de modaliteiten om de arbeiders te onderdrukken.

De werking van de textielinternationale was dus ook een antwoord op de internationale samenwerking van de patroons: ten opzichte van de internationale associaties van de patroons moesten de textielarbeiders de internationale solidariteit stellen. De textielarbeiders van de verschillende landen moesten de ontwikkelingen van het internationaal kapitalisme nauwgezet volgen om zichzelf te beschermen. Volgens de internationale textielarbeiderssecretaris T. Shaw was samenwerking tussen de textielarbeiders van de verschillende landen onontbeerlijk om op afdoende wijze te antwoorden op de dreiging uitgaande van het internationaal patronaal blok⁽²⁷⁾.

Solidariteit in de praktijk

De internationale stakingshulp kon doorgaan als de meest tastbare uitdrukking van grensoverschrijdende solidariteit. Een internationaal stakingsfonds was een barometer voor deze solidariteit. Het wezenlijk nut van de textielinternationale kunnen we bijgevolg afmeten aan de doeltreffendheid van haar stakingskas.

Op het eerste internationaal textielarbeiderscongres spraken de delegaties reeds over de oprichting van een stakingskas. Ofschoon het voorlopig bij een idee bleef werden dan al de contacten gelegd om financiële hulpverlening tijdens stakingen mogelijk te maken. In de jaren 1890 ontvingen textielarbeidersorganisaties uit onder andere Duitsland, Frankrijk en België financiële steun van een aantal zusterorganisaties. Zodoende werd het idee van een internationaal stakingsfonds niet onmiddellijk opgegeven. De Duitse delegatie werkte op het congres in 1900 zelfs een concreet voorstel uit: er moest een internationale stakingskas opgericht worden die financiële steun verleende aan een vakbond die een staking voerde die langer dan vier weken duurde en waarbij meer dan tweeduizend stakers betrokken waren. De meeste organisaties gingen akkoord met het principe van een stakingsfonds. De arbeiders moesten immers over goede weerstandskassen beschikken om de strijd tegen de patroons te kunnen winnen: *“Tegenover de eensgezindheid der fabriekanten moeten wij, werklieden aller landen, de onderlinge*

solidariteit stellen”(28). Dit voorstel werd verder uitgewerkt en in 1902 kwam effectief een stakingskas tot stand. Hoewel de bijdragen niet altijd gestort werden en de beroepsinternationale zelfs een administratief deficit vertoonde was de internationale stakingskas een feit. Tijdens de eerste helft van de 20e eeuw dienden nog heel wat obstakels overwonnen te worden. Er was voortdurend discussie over de wijze waarop het internationaal fonds aan kapitaal moest geraken en over de aanwending van het fonds. Aanvankelijk werd slechts weinig stakingshulp uitgekeerd. De inrichting van een internationale kas vergde veel inspanningen van de aangesloten organisaties. Initieel waren de kosten groter dan de opbrengsten. Een lange weg diende te worden afgelegd vooraleer de stakingskas een werkbaar instrument was. Ons inziens lag de betekenis van de internationale kas in deze beginperiode voornamelijk in de eerste stap die werd gezet naar structurele internationale stakingshulp. Vanaf die basis kon na de Tweede Wereldoorlog begonnen worden met de uitbouw van efficiënte, internationale ondersteuningsmechanismen.

Naast de officiële stakingskas bestond binnen de beroepsinternationale ook een netwerk waarlangs financiële hulp uitgewisseld werd. Het internationaal secretariaat deed dienst als relais om de doorstroming van deze financiële steun mogelijk te maken. In absolute cijfers ging het uiteraard om kleine bedragen. Nochtans menen wij dat de waarde van deze hulp niet onderschat mag worden. Het belang van de financiële hulp ligt waarschijnlijk in haar vermogen om op precaire ogenblikken de strijd in het voordeel van de arbeiders te beslechten. De internationale stakingssteun heeft dus wel degelijk een rol gespeeld tijdens bepaalde conflicten - misschien niet rechtstreeks maar wel indirect - door bijvoorbeeld de ellende van een aantal stakende textielarbeiders te verzachten. Voor de kleine organisaties was de internationale stakingskas alleszins van dubbel belang: als aanvulling op de nationale stakingskas en als intimidatiemiddel ten opzichte van de patroons. Deze financiële en morele bijstand bewijst eens te meer het nut van het internationaal syndicalisme.

'Le tourisme syndical'

De onophoudelijke verwijzingen naar het 'syndicaal toerisme' doorheen de 20e eeuw laten ons vermoeden dat ook minder eerbare redenen het bestaan van het internationaal syndicalisme verklaren. Om hierover uitsluitsel te krijgen dienen we na te gaan of persoonlijke motieven mee aan de basis liggen van internationale samenwerking. Dit doen we aan de hand van een onderzoek naar de Gentse vakbondsafgevaardigden. Uit de biografische gegevens van de Gentse afgevaardigden naar internationale congressen distilleren we hun belangrijkste motieven voor internationale samenwerking. Ze duiden ook aan dat het niet om de meest charismatische figuren binnen de vakbeweging ging. Het betreft slechts een achttal personen, dat steeds opnieuw bij de internationale activiteiten betrokken was. Binnen de Gentse arbeidersorganisatie hadden deze perso-

nen wel een zeker aanzien maar naar buiten toe traden zij zelden op de voorgrond waardoor hun invloed veeleer beperkt bleef. Het zijn deze achtergrondfiguren die de internationale samenwerking aanmoedigden omdat zij op die manier aan prestige konden winnen. Via het internationaal syndicalisme konden zij niet enkel hun aanzien binnen de eigen organisatie vergroten, maar bovendien stelde het hen in staat te reizen naar het buitenland. De kans deel te nemen aan dit syndicaal toerisme leverde vermoedelijk een groot persoonlijk nut op. Verschillende indicaties in die zin worden aange troffen⁽²⁹⁾.

In de verslagen over de internationale textielarbeiderscongressen wordt gewezen op de mogelijkheid van kennismaking met een nieuwe wereld, en met een andere traditie. Illustratief in dit verband is het relaas van K. Hannick die als Belgisch afgevaardigde onder meer het textielarbeiderscongres in 1911 in Amsterdam bijwoonde: *“Toen ik de eerste maal het land verliet om in Amsterdam op het kongres der Internationale Textiel Federatie, mijne organisatie te vertegenwoordigen, gevoelde ik mij in dat vreemd land een gansch ander wezen. Ik dacht pas het leven te zien opdagen. Reizen trok mij steeds aan (...). Thans maakte ik eene groote reis. (...). Al wat ik zag, hoorde, at en dronk, wekte mijne verbeelding op. Met de kameraden maakte ik pret, en in Karel had men nooit zoo een levenslustigen gezel vermoed. Mijne brieven aan huis getuigden daarvan, de snuisterijen die ik medebracht als reisherdenking, de gezonden aanzichtkaarten aan vrouw, kinderen, vrienden en bekenden, waren als zooveel getuigen mijner ontwaakte illusie in een nieuw leven”*⁽³⁰⁾.

Andere getuigenissen spreken over een uitstap naar de dierentuin, feestmaaltijden, vuurwerk, het drinken van een glas en internationale verbroedering. Dit bewijst onmiddellijk dat de internationale congressen meer behelsden dan het louter uitwisselen van informatie. De internationale congressen waren ideale plaatsen om grensoverschrijdende contacten te leggen. Van deze bijeenkomsten werd gebruik gemaakt om adressen uit te wisselen en informatienetwerken op te zetten. In het blad van de textielinternationale wordt de mogelijkheid tot het leggen van persoonlijke contacten trouwens als de belangrijkste verwezenlijking van de internationale congressen voorgesteld: *“The value of International Conferences cannot be measured by either the number or comprehensiveness of the resolutions passed. It lies far more in the possibility of meeting the leading personalities of the movement in all countries, the clearing away of misunderstandings, the forming of a closer acquaintanceship, and the bringing about of more effective joint action”*⁽³¹⁾.

Het gezellig samenzijn tussen de vertegenwoordigers van diverse landen blijft tijdens heel de door ons onderzochte periode voor velen een reden om internationaal actief te zijn. Het drinken van een punch, het bijwonen van een concert, het bezoeken van Parijs, het eten van de beste gerechten, en het sluiten van vriendschappen; het maakt allemaal deel uit van het internationaal syndicalisme.

Het werkelijke belang van internationale samenwerking

Tot zover hebben we theoretisch trachten na te gaan in welke gevallen het internationaal syndicalisme van nut kan zijn. Laat ons nu eens nagaan in hoeverre dit syndicalisme in de praktijk ook werkelijk zijn sporen heeft nagelaten. Om hiervan een beeld te krijgen zouden we moeten onderzoeken welke invloed de verschillende aspecten van de internationale samenwerking hadden op het nationaal syndicalisme. Meer bepaald in hoeverre bijvoorbeeld de ondersteunings- en informatiefuncties effectief hun nut hebben bewezen voor de nationale vakbonden.

Om dit te achterhalen dient een analyse te worden gemaakt van de nationale syndicale ontwikkelingen. Op die manier kan worden onderzocht of een wisselwerking bestaat tussen nationale en internationale factoren. Een dergelijke analyse behoeft een uitgebreid onderzoek en is in dit artikel onmogelijk. Toch trachten we de impact van de textielinternationale op de Gentse socialistische textielarbeidersorganisatie na te gaan om het effectief belang van het internationaal syndicalisme te achterhalen.

De informatiefunctie van de textielinternationale sorteerde vermoedelijk een aantal effecten die de werking van de Gentse textielarbeidersorganisatie beïnvloedden.

In de eerste plaats versterkte de bekomen informatie de Gentse vakbond op organisatorisch vlak. De Gentse organisatie maakte kennis met nieuwe syndicale strategieën en strijdmiddelen. Zij ervoer bovendien het bestaan van andere syndicale tradities die als model konden dienen. In dit verband kunnen we wijzen op een centralisatietendens die zich voltrok naar het voorbeeld van de buitenlandse vakbonden. In de tweede plaats gebruikte de Gentse vakbond de informatie om de leden in te lichten over de ontwikkelingen op internationaal niveau. De informatie werd eveneens gebruikt om bepaalde standpunten tegenover de leden te legitimeren. Dit gebeurde bijvoorbeeld wanneer de vakbondsleiding haar leden wilde voorbereiden op de rationalisatie van de productiemethoden. In derde instantie gebruikte de Gentse socialistische textielarbeidersorganisatie de internationale informatie tijdens haar besluitvormingsproces. Het bewijs hiervoor leverde onder andere een resolutie betreffende de afschaffing van de kinderarbeid onder de 14 jaar, goedgekeurd op het internationaal congres in Wenen in 1908. Gedurende de bespreking van de kinderarbeid op het 12e Nationaal Textielarbeiderscongres in 1910 bracht een vakbondsafgevaardigde expliciet deze resolutie als argument naar voor⁽³²⁾. De Gentse textielarbeidersorganisatie maakte via de textielinternationale ook kennis met nieuwe productietechnieken en moderne machines. Zodoende kon zij op een meer doelmatige wijze pleiten voor de verbetering van de arbeidsvoorwaarden. De bekomen informatie was daarenboven een troef in de handen van de Gentse vakbond tijdens onderhandelingen met de patroons. De textielarbeidersorganisatie verklaarde expliciet dat het eenvoudiger was met de patroons te discussiëren bij middel van internationale inlichtingen. Verder stelde de Gentse organisatie vast dat de patroons niet langer het buitenland inriepen als middel om de lonen te

verlagen op basis van de internationaal verkregen informatie⁽³³⁾. Ten slotte gebruikte de Gentse socialistische vakbond de verkregen informatie om zich tegen de christelijke vakbond te schermen en zo haar aanhang uit te breiden.

Ook de ondersteuningsfunctie van de textielinternationale heeft een zekere invloed gehad op de Gentse textielarbeidersorganisatie. De internationale heeft zowel op financieel als moreel op vlak de Gentse textielarbeiders bijstand verleend. In welke mate dit van doorslaggevend belang is geweest voor de syndicale strijd moet verder worden onderzocht.

De internationale werking behelsde dus meer dan toeristische excursies en was duidelijk van nut voor de Gentse vakbond, maar de impact ervan mag niet overschat worden. Niet alle uitgewisselde informatie was even bruikbaar. De internationale activiteiten drukten op de beperkte financiële middelen van de Gentse organisatie. En het waren doorgaans weinig invloedrijke figuren die binnen de Gentse vakbond de internationale werkzaamheden opvolgden. Zij konden de vakbond niet verplichten rekening te houden met de besluiten van de textielinternationale. Deze en andere aspecten relativëren dan ook het belang van het internationaal syndicalisme in verband met de nationale syndicale ontwikkelingen.

- (1) M. DREYFUS, The emergence of an international trade union organization. In: M. VAN DER LINDEN and W. THORPE (eds.), *Revolutionary syndicalism. An international perspective*, England: Scolar Press, 1999, pp. 27-28.
- (2) H. VAN TIJN, Nationalism and the socialist workers' movement. In: F. VAN HOLTOON and M. VAN DER LINDEN (eds.), *Internationalism in the Labour Movement*, Leiden: Brill, 1988, dl. 2, p. 614; W.Z. FOSTER, *Outline history of the world trade union movement*, New York: International Publishers, 1956, pp. 116-117; J.P. WINDMÜLLER, *The international trade union movement*, Deventer: Kluwer, 1980, p. 15; J. PRICE, *The International labour movement*, Oxford: Oxford University Press, 1947, p. 2.
- (3) G.K. BUSH, *The political role of international trades unions*, New York: St. Martin's Press, 1983, pp. 15-16; A. BERENSTEIN, *Les organisations ouvrières, leurs compétences et leur rôle dans la société des nations et notamment dans l'Organisation internationale du travail*, Paris: Editions A. Pedone, 1936, p. 8.
- (4) W.Z. FOSTER, *Outline history*, pp.170-171; L.L. LORWIN, *Labour and internationalism*, New York: The MacMillan Company, 1929, pp. 97-99; W. REUTTER, *Möglichkeiten und Grenzen Internationaler Gewerkschaftspolitik. Geschichte, Struktur und Einfluss der Internationaler Textil-, Bekleidungs- und Lederarbeiter Vereinigung*, Frankfurt am Main: Bund-Verlag, 1998, p. 40.
- (5) B. REINALDA (red.), *The international transportworkers federation 1914-1945. The Edo Fimmen era*, Amsterdam: Stichting beheer IISG, 1997, pp. 11-12; H. BENDT, *Un monde, une voix de solidarité. Le travail des secrétariats professionnels internationaux*, Allemagne, 1998, p. 16; S. MILNER, *The dilemmas of internationalism. French syndicalism and the international labour movement 1900-1914*, Oxford: Berg, 1990, pp. 44-45.
- (6) W. SCHEVENELS, *Quarante cinq années de fédération syndicale internationale 1901-1945*, s.l., Editions de l'institut E. Vandervelde, 1964, p. 33.
- (7) *Vooruit*, 28.05.1928, 02.06.1928; O. LAMBERTY (eds.), *Organisation ouvrière internationale*, Bruxelles: Office central des associations internationales, 1910, pp. 173-187.
- (8) *Le Travail*, 14.06.1902; *Brochure 14, 1921, uitgegeven door de Vlaamse Gewestelijke Textielcentrale*, Gent: Volksdrukkerij, s.d.

- (9) *Vooruit*, 06.08.1895; W. REUTTER, *Möglichkeiten und Grenzen [...]*, p. 67.
- (10) *Reports from Nations read at the International Textile Workers' Congress, Milan, June 26th - July 1st, 1905*, King's Mill, 1905.
- (11) *Vooruit*, 27.09.1921.
- (12) *Vooruit*, 02.08.1894; B. DE WILDE en K. SOTTIAUX, *Belgische textielarbeidersorganisaties en internationale samenwerking (1885-1910) als illustratie van succesvol 'nationaal internationalisme'*, pp. 3-4 (publicatie voorzien).
- (13) *Brochure 7, 1908, uitgegeven door de Vlaamse Gewestelijke Textielcentrale*, Gent: Volksdrukkerij, s.d.
- (14) *Le Travail*, 22.07.1905.
- (15) ABVV/FGTB Textiel-Kleding-Diamant, *Ontwerp. Syndicalisme zonder grenzen*, Gent: ABVV, s.d., pp. 3-4.
- (16) B. DE WILDE en K. SOTTIAUX, *Belgische textielarbeidersorganisaties [...]*, p. 5.
- (17) *Vooruit*, 27.04.1888.
- (18) *Vooruit*, 25.07.1894; F. DUMORTIER, *Beknopte geschiedenis der wevers. Verslag der werkzaamheden gedurende het jaar 1901*, Gent: Volksdrukkerij, 1901.
- (19) *Le Travail*, 10.06.1914.
- (20) *Het Volk*, 02.03.1893, 17.02.1893, 28.02.1893.
- (21) *Het Volk*, 07.03.1893; B. DE WILDE en K. SOTTIAUX, *Belgische textielarbeidersorganisaties [...]*, pp. 7-8.
- (22) *Het Volk*, 05.08.1895.
- (23) *Het Volk*, 05.08.1895.
- (24) *Het Volk*, 05.08.1895, 12.08.1895; *Vooruit*, 07.08.1895.
- (25) *Verslag van de Handelingen van het 3e Internationaal Verbond van Christelijke Textielarbeiders, gehouden te Gent (België) 3, 4 en 5 Augustus 1902*, s.l., J. Verhaag, s.d.; *Het Volk*, 01.08.1900, 11.09.1901.
- (26) Fonds Vliegende Blaadjes, IE 30, 1904; *Het Volk*, 05.06.1902, 08.06.1902; B. DE WILDE en K. SOTTIAUX, *Belgische textielarbeidersorganisaties [...]*, p. 9.
- (27) *Vooruit*, 18.07.1902, 11.06.1910; *De Textielarbeider*, 15.02.1908, 15.10.1909, 15.06.1910, 05.1926; *Het Volk*, 08.06.1910; TACB, *TACB-Congres 1910: 12e congres der vlaamse gewestelijke textielfederatie*, Gent: Volksdrukkerij, 1910, p. 64.
- (28) *Vooruit*, 18.07.1902, 12.08.1897; *Het Volk*, 26.07.1900; *Report of the proceedings of the first international textile congress. Held at Manchester July 24th, 25th, 26th, & 27th, 1894*, Manchester, Cotton Factory Times' Office, 1894.
- (29) B. DE WILDE en K. SOTTIAUX, *Belgische textielarbeidersorganisaties [...]*, pp. 8-9.
- (30) Amsab, C. HANNICK, *Een leven 1867-1935. Levensbeschrijving van en door C.L. Hannick*, pp. 139-140, S/2001/038.
- (31) *International federation of textile workers' association*, 12.1934.
- (32) TACB, *TACB-Congres 1910: 12de congres der vlaamse gewestelijke textielfederatie*, Gent: Volksdrukkerij, 1910.
- (33) TACB, *TACB-Congres 1928: 25ste jaarlijkse congres*, Gent: Volksdrukkerij, 1928; TACB, *TACB-Congres 1935: 28ste landelijke congres*, Gent: Volksdrukkerij, 1935.